

4. Полтавський обласний державний архів Р-2342, Новосанджарівська районна управа, с. Нові Санджари, Новосанджарівського району, Полтавської області, оп. 23 Розпорядження Рейхскомісара для України про ЗАГС та його орган догляду. – 28 травня 1943 р. 15 арк.

Иваненко А.О. Брачное законодательство Рейхскомиссариата «Украина»: анализ нормативной базы (1941–1944 гг.)

Регулирование института брака всегда осуществлялось законными и подзаконными нормативно-правовыми актами. Постановление Рейхскомиссара Украины «О временных правилах бракосочетания и разводов» от 11 мая 1942 г. – один из них. В данном Постановлении прописана система прав, которыми были наделялись лица, желающие вступить в брак или развестись. Также в этом акте частично прописаны обязанности уполномоченных, которые имели право заключать и расторгать браки.

Ключевые слова: брак, Уполномоченный, недействительный брак, объявления.

Ivanenko A.O. Marriage law of the Reichskommissariat «Ukraine»: analysis of the normative base (1941–1944)

Regulation of the marriage institution has always been carried out by legal and subordinate normative legal acts. One of them is the Resolution of the Reichskommissar of Ukraine «Temporary Rules on Marriage and Divorce» of May 11, 1942. This Regulation prescribes a system of rights that have been granted to persons wishing to marry or divorce. Also, this act partially sets out the responsibilities of the Commissioners who had the right to conclude and break up marriages.

Keywords: marriage, Commissioner, canceled marriage, announcement.

20.02.2019 р.

УДК 323.232[(084.5)+070.449.8] (477) «1941/1943»

М.В. Горюх

**ПОЛІТИЧНА КАРИКАТУРА
НА ШПАЛЬТАХ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ:
СУМСЬКА ОБЛАСТЬ (1941–1943 РР.)**

Стаття присвячена з'ясуванню ролі і місця політичної карикатури у формуванні інформаційного простору на території Сумської області в роки Другої світової війни. Аналіз візуальних образів, розміщених на сторінках окупаційної преси, сприяє розкриттю концепції ідеологічних маніпуляцій нацистського режиму, дозволяє оцінити їхній вплив на процес формування архетипів сприйняття як на населення окупованої України, так і на сучасників.

Ключові слова: політична карикатура, окупаційна преса, Сумська область.

У воєнно-стратегічних намірах і політико-адміністративній практиці нацистів українська преса займала важливе місце. Періодичні видання були складовою активної пропаганди, на шпальтах яких друкували фронтіві зведення, розпорядження й оголошення нової влади, накази німецького командування, агітували молодь виїздити до Німеччини, розповідали про місцеві події та минуле краю.

Історія преси періоду Другої світової війни продовжує залишатися недостатньо вивченою. Так, різняться думки істориків стосовно кількості видань, що виходили друком в адміністративно-територіальних межах сучасної України. Якщо І. Чайковський подавав перелік з 220 позицій [1],

Рис. 1. Жовтень 1942 р. «Останні вісті» (Кролевець)

то А.Ф. Юденков вважає, що їх було не менше 300 [2, с. 42], а Б.І. Черняков нараховує майже 400 [3]. Питанням діяльності радянської преси в УРСР у роки війни свої роботи присвятили, наприклад, С.П. Сегеда [4], В.І. Смірнова [5], О.О. Федотова [6], Т.В. Романенко [7]. Часописи, що видавалися окупаційною владою, вивчали та аналізували Н.Я. Гандрабура [8], М.В. Михайлюк [9], Д.М. Титаренко [10], Б.І. Черняков [11], В.М. Яременко [12].

Невід'ємною складовою тогочасної преси була карикатура, яка виступала дієвою зброєю в ідеологічній боротьбі. Карикатура ємно, лаконічно й у легкій формі доносила ідеологічне трактування складних явищ міжнародного життя. Прості за формою малюнки швидко формували образ ворога, створювали ефективний інструмент для поділу на «своїх» і «чужих». Серед дослідників даної проблематики згадаємо Є.О. Артемову [13], Д.Є. Яковлева [14], І.Я. Шупака [15], О.О. Маєвського [16], О.А. Вороніну [17]. Традиційно недостатньо вивченим залишається регіональний рівень тематики.

Пропонована стаття – це спроба через ілюстративний жанр карикатури визначити меседжі, які влада доносила до жителів окупованих територій, як вона трактувала основні політичні та воєнні події. Територіально дослідження обмежене Сумською областю в її сучасних адміністративно-територіальних кордонах, а хронологіч-

Рис. 2. «Друзі виходять на великий шлях». 6 серпня 1943 р. «Голос Охтирщини»

Лорд брехні Черчіль до батька Сталіна: «Дорогий мій Сталіне, ще рік тому я сам сидів на козлах та запрошував тебе сидати».

Рис. 4. «Із щабля на щабель». 9 серпня 1942 р. «Голос Охтирщини»

«Союзники» — остолопу Відомі в світі фан-тазери-брехуни, По скорому закінченні війни, Подарувати обіцяли всю Європу. Та дурневі дарують по заслугі, І обіцянка до добра не доведе — вже скоро він спліткється і впаде, А разом з ним, між іншим, також «друзі».

Рис. 3. «Принада». 31 серпня 1943 р. «Відродження» (Ромни) — 1941–1943 рр., власне періодом окупації та часом існування відповідних періодичних видань.

Слово «карикатура» походить від іт. «caricare» — «навантажувати, перебільшувати». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (К.; Ірпінь, 2005) наводиться наступне визначення: «Карикату-

ра – малюнок, що зображує кого-, що-небудь у навмисне спотвореному, смішному вигляді» [18, с. 525]. У номенклатурі засобів морально-психологічного впливу в роки Другої світової війни, на думку О.О. Маєвського, особливе місце посідала креолізована продукція – політичні плакат і карикатура. Поєднуючи лінгвістичний та образний тексти, плакатні й карикатурні твори виявилися надзвичайно продуктивними з огляду на покладені на них функції [16, с. 7]. Дослідниця О.А. Вороніна виокремлює наступні особливості карикатури як «сміхового» жанру:

- створюється завдяки прийому перебільшення (обов'язково в бік ницості);
- становить поєднання реального й ірраціонального;
- повчає та виховує;
- засуджує або висміює;
- обов'язково створює комічний ефект [17].

Зараз в онлайн архіві української періодики (libraria.ua) відкрито доступ до 8 видань з 7 населених пунктів Сумської області, що виходили друком у роки окупації:

1. «Сумський вісник» (Суми);
2. «Відродження» (Ромни);
3. «Визволення» (Конотоп);

4. «Останні вісті» (Кролевець);
5. «Голос Охтирщини» (Охтирка);
6. «Новий час» (Шостка);
7. «Последние известия» (Шостка);
8. «Путивлянин» (Путивль).

Усі вони, окрім «Последних известий», «Путивлянина» та «Сумського вісника» у період з 18 квітня по 21 травня 1943 р., видавалися українською мовою. Засновані 1942 р. (виняток – «Сумський вісник» та «Відродження», перші номери яких датуються 1941 р.), перераховані часописи виходили до 1943 р. з періодичністю 1–3 випуски на тиждень, накладом від 2 до 30 тис. примірників, обсягом 2–4 сторінки (табл. 1). У кожному третьому випуску окупаційної газети на Сумщині (тобто у 96 зі 344) зустрічаємо щонайменше одну карикатуру. В ряді номерів їх дві та навіть три. Окремо згадаємо газету «Путивлянин», у доступних номерах якої не віднайдемо жодного подібного зображення. Розміри карикатур суттєво різняться між собою. Традиційно вони невеликі, однак в часописах «Останні вісті» (Кролевець) та «Последние известия» (Шостка) вони займають не менше половини шпальти, а то й її всю.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця видань, що видавалися в Сумській області в роки німецької окупації (1941–1943)

Назва газети (населений пункт)	«Сумський вісник» (Суми)	«Відродження» (Ромни)	«Визволення» (Конотоп)	«Останні вісті» (Кролевець)	«Голос Охтирщини» (Охтирка)	«Новий час» (Шостка)	«Последние известия» (Шостка)	«Путивлянин» (Путивль)
Започаткували	1941	1941	1942	1942	1942	1942	1942	1942
Закрили	1943	1943	1943	1943	1943	1943	1942	1943
Періодичність (на тиждень)	3	2	2	–	2–3	1	–	2
Обсяг (сторінок)	2–4	2–4	2–4	2	2–4	2–4	2	2–4
Наклад (тис.)	2–30	2–18,5	15	–	–	12–26,5	–	2–6
Мова видання	укр., рос.	укр.	укр.	укр.	укр.	укр.	рос.	рос.
Кількість доступних номерів	110	115	7	2	57	20	2	31
Номерів з карикатурами	39	18	2	2	24	9	2	0

Графічний матеріал для видань переважно створювався на території Німеччини підвідомчими структурами пропаганди, натомість місцеві пропагандисти могли хіба що наповнювати його своїми підтекстовками. До речі, відповідно до інструкцій міністерства східних окупованих територій від березня 1942 р. пресу на міс-

Рис. 5. «Дружба дружбою, а табачок нарізно». 26 липня 1942 р. «Сумський вісник»

цях зобов'язували дотримуватися низки вимог: поняття «Україна» застосовувати лише в територіальному, а не політично-державному сенсі; Райх – захисник, а не союзник України; німецький вермахт – не окупант, а рятівник; про А. Гітлера належало писати з додаванням словосполучення «фюрер-визволитель» та інше [16, с. 219].

Карикатури, надруковані в окупаційних газетах Сумщини, за своєю тематикою, текстовим матеріалом, візуалізацією можна розподілити на декілька груп. Насамперед німецька пропаганда на окупованій території України спрямовувалася на показ радянської системи як страшного «жидо-більшовицького» режиму, що чинить злочини проти власного населення, несе «червону загрозу» світовому співтовариству. У «Додатковій директиві щодо здійснення пропаганди в Україні» від 16 грудня 1942 р. наводилися наступні теми й тези антирадянського плакатного мистецтва:

– розпалювання ненависті до Москви, яка завдавала шкоди Україні упродовж усієї історії;

Рис. 6. «Заклик про допомогу». 2 жовтня 1942 р. «Голос Охтирщини»

- спогади про голодомори, боротьбу проти селян;
- наслідки двадцятирічної політики радянської влади;
- українці отримають стільки, скільки вони допоможуть у війні;
- після війни буде встановлено німецьку владу;
- Німеччина готова піти на поступки українцям (власне сільське та районне управління, релігійна толерантність, заохочення розвитку української мови, відкриття народних шкіл, зростання доходів населення, збільшення земельних ділянок для селян) [16, с. 155].

У карикатурах даної тематичної групи художники насамперед звертали увагу на «справжню природу більшовизму» як людиноненависницького режиму. Так, карикатура «Советський душогуб» зображувала енкаведиста, який серед ночі виймає з торбини людей та вкидає їх до задалегідь викопаних ям. Поряд подано інформаційну довідку: «У Вінниці по-звірячому було замордовано енкаведистськими катами в період 1937–

Рис. 7. «Кривавий шлях натхненника Комінтерну». 30 травня 1943 р. «Голос Охтирщини»

1941 років за наказом Сталіна багато тисяч ні в чому неповинних українців. Цей жахливий злочин, що став відомим усьому світові, ще раз розкриває справжнє обличчя жидо-більшовизму» [Тут і далі підтекстовки подано мовою оригіналу – М. Г.] [19, с. 1].

Маніпулювання антибільшовицькими та антисемітськими образами ворога спостерігаємо в газеті «Останні вісті» (Кролевець). У випуску за вересень 1942 р. зображення під назвою «Сталін керує. Жид купує» носить явно антисемітський характер. У той час як керівник СРСР самовдоволено сидить за столом та міркує про черговий указ, підприємливий єврей з п'ятикутною зіркою на лацкані свого піджака розглядає діамант і підраховує готівку, яку згодом помістить у відкритий, доверху наповнений цінностями, сейф [20, с. 2]. Натомість у номері за жовтень 1942 р. перед читачем постає ієрархічна структура Радянського Союзу (рис. 1). На вершині піраміди на металевому троні, увінчаному величезною п'ятикутною зіркою, сидить Сталін. Поверхом нижче – співробітники НКВС (вартові зі зброєю, політкомісар) і гармати. В основі ж піраміди перебувають змарнілі, голодні, змучені люди, розчавлені вагою горішніх поверхів. У руках вони тримають таблички з відоми-

Рис. 8. «На верхів'ї Ельбруса». 23 грудня 1942 р. «Відродження» (Ромни)

ми радянськими гаслами: «колхоз», «стахановщина», «совхоз», «налоги» [21, с. 2].

Окремого розгляду потребує серія малюнків до анекдотів, об'єднаних загальною назвою «Народ про Сталіна та його владу» в номері «Голосу Охтирщини» від 3 вересня 1942 р. Короткі розповіді про радянську тоталітарну систему викривають культ особистості та страх перед «вождем» («На конференції», «Memento mori»), нагадують про дефіцит найелементарніших товарів («Цвяхи»), загострюють увагу на національному питанні («Правий суд»), боротьбі з «ворогами народу» («На лекції») [22, с. 4].

В намаганні утриматися при владі радянські керівники були ладні на все, навіть звернутися за допомогою до Бога. Та ж газета 14 травня 1942 р. подала карикатуру під умовною назвою «Релігія опиум для народу», де митрополит Сергій виголошував: «Врятуй, Господи, оцей ковчег і мене теж, а з людьми ми вже сами впораємось». Перед ним у ванні – керівна верхівка ВКП(б) на чолі зі Сталіним, що салютує скривавленою рукою. На молитви митрополита ватага хором відказувала: «Старайся! Так будет тебе за труды, А нет – так не долго у нас до беды...» [23, с. 3].

Виняткова увага на шпальтах видань приділялася політичному альянсу Заходу та СРСР. Поєднані цією тематикою зображення формують наступну групу. Відправною точкою тут можна вважати карикатуру «Друзі виходять на великий шлях» (рис. 2), де радянський та американський солдати зображені радше як якісь грабіжники, ніж захисники чи визволителі («Голос Охтирщини», 6 серпня 1943 р.) [24, с. 2].

Головними персонажами даної тематичної групи були образи так званої «великої трійки»: Й. Сталін (СРСР), В. Черчилль (Англія), Ф. Рузвельт (США). Передусім критикувалися територіальні зазіхання лідерів

Рис. 9. «Німеччина єднає народи Європи проти большевизму». 29 квітня 1942 р. «Сумський вісник»

антигітлерівської коаліції, їхня підступність, недовіра один до одного. Так, малюнок «Кожен хоче заволодіти нею» в «Сумському віснику» за 21 червня 1942 р. викривала бажання Ф. Рузвельта та Й. Сталіна за допомогою своїх «іграшок» – прем'єр-міністра В. Черчилля та Надзвичайного і Повноважного посла Великої Британії в СРСР С. Кріппса, «прибрати до рук Британську імперію» [25, с. 3]. Остання у карикатурі «Біля смертного одра пані Британії» («Сумський вісник», 20 червня 1943 р.), постає у вигляді старої змученої жінки в ліжку, яка ще за життя ризикує втратити золоті зуби. Допомогти їй в цьому готовий дядько Сем – персонафікований образ США [26, с. 1].

У карикатурі «Принада» (рис. 3) з газети «Відродження» за 31 серпня 1943 р. Ф. Рузвельт, зручно вмовившись на шиї В. Черчилля, осідлав Сталіна та приманкою у вигляді ковбаси («Європа») манить того прями́сінко на камінь («німецький фронт»). Зображення доповнював вірш:

«Союзникові» – остолопу
Відомі в світі фантазери-брехуни,
По скорому закінченні війни,
Подарувати обіцяли всю Європу.
Та дурневі дарують по заслугі,
І обіцянка до добра не доведе
Вже скоро він спіткнеться і впаде,
А разом з ним, між іншим, також «друзі»» [27, с. 1].

«Ласим шматком» Європи спокушений керівник СРСР і в малюнку «Черчіль і Рузвельт запрягли Сталіна» у «Сумському віснику» за 22 липня 1942 р. Він тягне човна з союзниками на борту під акомпанемент глузливих викри-

Рис. 10. «Жидівська маскарада – або правдиве обличчя большевизму». 21 серпня 1942 р. «Відродження» (Ромни)

Рис. 11. «Англія сповнена відваги й буде битись до останнього...». 21 червня 1942 р. «Голос Охтирщини»

ків: «А ну ще трохи, Сталіночку, ану принатужся, куме, може й ухопиш!» [28, с. 3].

У липні та серпні 1942 р. газети в Сумах та Охтирці надрукували однакові, хоча й під різними назвами, карикатури – «Пани та слуги» та «Із щабля на щабель» (рис. 4). Обидві зобразили Сталіна в одній упряжці з В. Черчиллем, яких з сидіння для погонича спереду брички поганяв Ф. Рузвельт [29, с. 2; 30, с. 3]. Важливою є підтекстовка, в якій Черчилль каже: «Дорогий мій Сталіне, ще рік тому я сам сидів на козлах та запрошував тебе сідати» [30, с. 3]. Другорядну роль керівникам СРСР та Великої Британії відводили й у малюнку з доволі довгим підписом: «Поразки советів на східному фронті та гибель караванів суден Англії на водах викликали панічний настрій в Америці» у часописі «Новий час» за 1 листопада 1942 р. Тут В. Черчилль та Й. Сталін – це стовбури дерев на протилежних сторонах урвища. Вони утримують гамак з Ф. Рузвельтом. Останній надзвичайно наляканий, адже стовбур-Сталін вже «тріснув» і ось-ось зламається [31, с. 2].

Німецька графічна пропаганда намагалася загостити увагу пересічного читача на неузгодженості дій антигітлерівської коаліції, активно використовуючи принцип «поділяй і володарюй». Вона прагнула розсварити союзників. У січні 1943 р. на шпальтах часописів «Відродження» та «Сумський вісник» з'явилися карикатури, де ті ж самі персонажі – це трійка піаністів-невдах, що не вміє грати синхронно на музичному інструменті («Тріо») [32, с. 1]; це запеклі суперники, які не можуть обрати поміж себе верховного командувача («Воєнна нарада альянтів», «Конференція альянтів») [33, с. 3; 34, с. 2].

Ідея перекладання обов'язків на іншого віднайшла своє відображення у серії малюнків на шпальтах «Сумського вісника». У номерах за 10 травня та 3 червня 1942 р. двічі друкувалася карикатура «Воювати? Для цього я маю своїх людей», де крайнім у суперечці передбачувано залишався Сталін з перебинтованими головою, руками та правою ногою [35, с. 2; 36, с. 2]. Він єдиний, хто вичерпує воду з човна, що тоне, в малюнку «Серед „друзів“» (номер за 10 січня 1943 р.). Його перелякані «друзі» Ф. Рузвельт і В. Черчилль, тримаючись за човен, тільки тихо перешіптувалися: «Хай старається!» [37, с. 2]. Не можуть «спільники» поділити й плодів єдиної пальми в карикатурі «Дружба дружбою, а табачок нарізно» (номер за 26 липня 1942 р.). Тоді як В. Черчилль спритно лізе по стовбуру і готовий ось-ось схопити плоди з написом «Iran», Ф. Рузвельт хапає його за піджак і стягує вниз. Сталін же діє радикальніше – рубає дерево серпом і молотом (рис. 5.) [29, с. 2].

Часто «велику трійцю» поєднувало спільне горе. В уяві художників вони ніби ті колядники із зіркою, що бідкаються про постійні невдачі («Троє злочинців із різдвяною зіркою» та «Три нечистивці із зіркою» у газетах «Відродження» і «Сумський вісник» за 8 і 10 січня 1943 р.) [32, с. 1; 37, с. 3]. В. Черчилль співчуває Сталіну в карикатурі

Рис. 12. «Жидівський гучномовець». 21 червня 1942 р. «Голос Охтирщини»

«Двоє друзів» («Голос Охтирщини», 7 жовтня 1942 р.), промовляючи: «Не плачте, товаришу Сталіне, згадайте про мою жалюгідну поразку в Дьєппі на березі Каналу [невдала десантна операція «Ювілей» за участі військ союзників на північному узбережжі Франції 19 серпня 1942 р. – М. Г.] й заспокойтеся: не Ви один втрачаєте Армії» [38, с. 2]. Аналогічне зображення, але під назвою «Сентиментальне приятелювання», використала редакція газети «Новий час» у номері за 8 листопада 1942 р. [39, с. 2]. Ця ж пара за «скляною віскою» та з Біблією в руках сумно співає пісню «Назад, солдати, до Бога» в малюнках «Два побожних брати» та «Благословіння „благочестивої“ братії!» (газети «Відродження», «Сумський вісник», номери за 10 й 15 листопада 1942 р.) [40, с. 2; 41, с. 3] або виголошує «Заклик про допомогу»: «На допомогу, містер Черчіль, горимо!», «СОС, товаришу Сталін, тонемо!» (рис. 6) на сторінках «Голосу Охтирщини» за 2 жовтня 1942 р. [42, с. 3].

Окремо можемо згрупувати карикатури, в яких висміюються деякі постаті антигітлерівської коаліції.

Рис. 13. «На протязі 2 років уже танцюю для обох...». 13 січня 1943 р. «Сумський вісник»

Німецькі ідеологічні служби вдало маніпулювали свідомістю населення, створюючи відповідні образи лідерів держав-союзниць. Так, Сталіна називали не інакше як «батюшка» чи «батько», зображували у латаній або порваній одежі, з серпом, молотом, ножом чи п'ятикутною зіркою. Він поганяє змученого, зголоднілого коня зі зашморгом на шиї, якому погрожує пістолетом міністр іноземних справ В. Молотов («Сумський вісник», 24 липня 1942 р.) [43, с. 1]. Зі шпальт «Голосу Охтирщини» та «Сумського вісника» на читача споглядав Сталін в образі хижака, ненависника усього живого, який ладен застрелити першу квітку навесні задля своєї втіхи («Сталін і весна», «Коли б Сталін міг, він би розстріляв нині весну» [44, с. 1; 45, с. 3]); кращого друга Смерті («Нерозлучні...» [46, с. 4]); м'ясника з еполетами генералісімуса, що перемелює людей у великій м'ясо-рубці («Кістковий млин та його винахідник „маршал“ Сталін» [47, с. 3]); сучасного Прометея, що несе народам війну, страждання, смерть («Кривавий шлях натхненника Комінтерну», рис. 7 [48, с. 2]); водія домовини, що зветься «СРСР», яка за мить злетить у прірву («Останній шлях кривавого тирана» [43, с. 2]).

Водночас керівник Радянського Союзу не всесильний. Він не може сягнути верхівки Ельбруса, адже «хто родивсь плазувати – літати не може», нагадували йому в малюнках «На верхів'ї Ельбруса» та «На вершині Ельбруса» (газети «Відродження» та «Сумський вісник» за 23 грудня 1942 р. і 3 січня 1943 р.) [33, с. 2; 49, с. 1]. На верхівці гори, звичайно, перебував німецький орел, який спостерігав за марними спробами «батька народів», з видовженим носом-дзьобом і крилами замість рук, дістатись до нього (рис. 8). Сталін наляканий. Звичайне пташине «бомбардування» він плував зі справжнім у карикатурі «У страху очі великі» (газета «Новий час» за 13 вересня 1942 р. [50, с. 2]), лютував через появу пари птахів на гілці дерева, бо це передвісник весни у «Весняному

Рис. 14. «Тоннаж на словах». 27 вересня 1942 р. «Голос Охтирщини»

пробудженні Сталіна» (газета «Сумський вісник» за 22 липня 1942 р.). «Де ГПУ? – Я ж казав, що советська зима тягнеться до кінця вересня!...» – гнівно вигукував він [28, с. 2]. З приходом весни, натякав «Сумський вісник», війна на Сході завершиться перемогою Третього Рейху. Безкраї поля СРСР вкриються квітами зі свастикою на бутонах («Прокляття! Ось-ось весна почнеться!») [51, с. 3], а сталінський серп буде безсилим перед міцністю німецьких ножів-багнетів («Його турботи») [52, с. 2]).

Німецькі пропагандисти регулярно нагадували про небезпеку, ба навіть загрозу для Європи, що може принести туди «червона зараза» зі Сходу. Радянський Союз – то чорний пес, якого слід приспати, а для цього слід об'єднатися, діяти спільно. Карикатура «Німеччина єднає народи Європи проти большевизму» (рис. 9) в «Сумському віснику» за 29 квітня 1942 р. переконує, що Німеччині та її союзникам (Італії, Фінляндії, Угор-

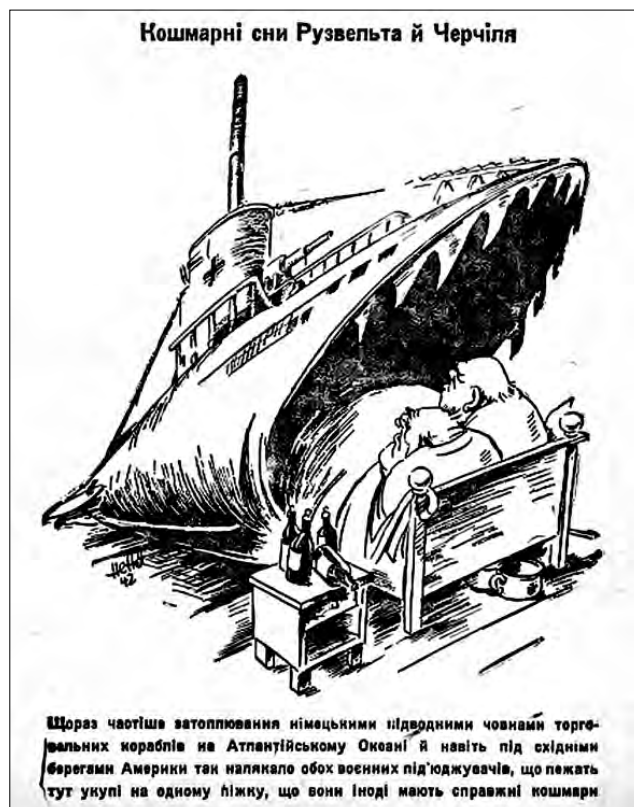

Рис. 15. «Кошмарні сні Рузвельта й Черчіля». 12 липня 1942 р. «Сумський вісник»

щині, Румунії, Іспанії, Словаччині, Хорватії, Норвегії, Голландії, Данії, Бельгії, Франції) під силу своїми багнетами зупинити зухвальця [45, с. 1].

Попри запевнення Надзвичайного і Повноважного посла Великої Британії в СРСР С. Кріппса: «Нейтральні європейці! Я обіцяв Сталінові Європу! Не бійтеся: він дуже лагідний» (малюнки «Кріпс представляє європейцям Сталіна» та «Кріпс відрекомендує Сталіна європейцям»), керівник СРСР зображувався схиленим над руїнами міста страховиськом із затиснутим в зубах ножем [53, с. 2; 54, с. 2; 55, с. 4]. Від Сталіна як від хижого звіра слід було захищатись, розставляти капкани, куди той неодмінно встромить руку, переконували у вересні – жовтні 1942 р. малюнки «З перемоги біда», «С победы – беда» у часописах «Новий час» та «Последние известия» [56, с. 2; 57, с. 2].

Популяризувався окупаційною пресою і образ «Сталіна-єврея». Його зображували, наприклад, Мойсеєм зі Скрижалями, на яких написано «Нема Бога крім Маркса» чи «Сталін пророк його» (малюнок «Сталін – пророк жидівства» у газеті «Новий час» за 27 вересня 1942 р. [58, с. 2]). «Під маскою Сталіна прихована єврейська сутність», – переконували номери газет «Відродження» та «Сумський вісник» за 21 серпня і 6 вересня 1942 р. (карикатури «Жидівська маскарада – або правдиве обличчя большевизму» рис. 10, «Жидівське обличчя большевизму») [59, с. 1; 60, с. 3]. Митці-графіки використовували відомі сталінські вирази на тлі діаметрально протилежних зображень. Карикатура «Жити стало краще й весе-

ліше» змальовувала Сталіна на фоні будинку ДПУ та за-
гратованого вікна в'язниці, до якого стоїть черга людей;
малюнок «Догнати й перегнати» – це запальна промова
Вождя, спрямована на піраміду з голів та черепів, які
ближче до верхівки перетворювалися на камінь (часо-
пис «Новий час» за 27 вересня 1942 р.) [58, с. 2]. Остан-
нє зображення, до речі, нагадає відому картину Васи-
ля Верещагіна «Апофеоз війни» (1871 р.).

Позиція В. Черчилля компрометувалася передусім
через відносини з Москвою, підкреслювалася слаб-
кість Великобританії, її м'якотілість щодо СРСР. Образ
прем'єр-міністра Великої Британії – це образ «злочин-
ця війни», «палія-підбурювача», «лорда війни», «підбу-
рювача війни», який самотою йде подалі від пожежі та
запевняє: «Це не я...» (карикатура «Світова пожежа»,
«Сумський вісник» за 13 травня 1942 р. [61, с. 3]). Він
не полишає сподівань утриматися при владі, з усіх сил
тримається за останній уламок Британської імперії, те-
риторія якої вже у друзки розсипалась. «Хай хоч і вся
імперія рухне, аби я стояв на місці – це головне», – про-
голошує карикатура у газеті «Визволення» за 22 листопа-
да 1942 р. [62, с. 2]. Хоча Черчилль й апелював до відваги
англійців, проте битися він був готовий до останнього
«советського та китайського солдата» («Голос Охтирщи-
ни», 21 червня 1942 р., рис. 11 [63, с. 3]).

Аналогічні прийоми застосовувалися й до постаті
президента США Ф. Рузвельта. Насамперед спостеріга-
ємо це на сторінках «Сумського вісника». У карикатурі
«Перед подорожжю до Англії» (номер за 8 січня 1943 р.)
перукарка, у вигляді старої жіночки в капелюшку, каже:
«Дозволь зміряти тобі голову, чи прийдеться на тебе ко-
ролівська корона, яку я привезу тобі з Англії» [64, с. 2].
Німецькі пропагандисти натякали на невдалий досвід
співпраці з прем'єр-міністром Великої Британії (кари-
катура «Невдале співробітництво над загальним казан-
ком» у номері часопису за 19 червня 1942 р.), що сприя-
ло розвитку такої фобії як страх [65, с. 2]. Автор малюнку
«Черчилль і Рузвельт ховаються від громадської думки»
(номер за 21 серпня 1942 р.) зобразив союзників, які пере-
чікують «напад» журналістів під столом, а на їхній захист
стає Елеонора Рузвельт – дружина президента США [66,
с. 2]. Обидві країни доведені до такого стану, перекону-
вала карикатура «Щоденне меню» у газеті «Голос Охтир-
щини» за 2 червня 1943 р., що основною обідньою стра-
вою стали старі солдатські чоботи [67, с. 4].

Не оминули редактори часописів викриття т. зв. єв-
рейського сліду в діях Сталіна та західних лідерів. Ці
«три нерозлучні співники» тільки маріонетки на «жи-
дівському поводі», – запевняв «Сумський вісник» за
27 вересня 1942 р. [68, с. 2]. Євреї є основою «мозково-
го тресту» президента Ф. Рузвельта, переконував ма-
люнок «Жидівський гучномовець» в «Голосі Охтирщи-
ни» за 21 червня 1942 р. (рис. 12) [63, с. 3].

Тематично близьким до теми взаємин між союзни-
ками було питання відкриття другого фронту, вирі-

Рис. 16. «Я маю гарний гешефт...»
1 серпня 1943 р. «Голос Охтирщини»

шення якого в 1942 р. набуло для СРСР ключового зна-
чення. Заклики Й. Сталіна до лідерів Заходу – ледь не
найпопулярніший сюжет карикатур. Протягом липня
1942 р. – січня 1943 р. подібні зображення регулярно
з'являлися на шпальтах чи не всіх часописів області.
Керівник Радянського Союзу і витанцьовував, і шосили
волав – «Hilfe», «Offensive», «Наступ», але В. Черчилль
і Ф. Рузвельт недочували, навіть «озброївшись» слухо-
вими трубками. У відповідь вони тільки прохали: «То-
варишу Сталіне, не так голосно!» (рис. 13) [69, с. 2; 70,
с. 3; 71, с. 2; 72, с. 1; 73, с. 3]. Оригінальною можна вва-
жати спробу союзників «відкупитися». «Можливо, пане
Сталіну, замість другого фронту задовольнитесь Мада-
гаскаром?», – відказували В. Черчилль і Ф. Рузвельт зі
сторінок «Сумського вісника» за 18 листопада 1942 р.,
пропонуючи тому десерт у вигляді торта [74, с. 3].

Ідею з відкриттям другого фронту німецькі пропа-
гандисти подавали як безглузду та самовбивчу, попе-
реджали, що вона «стане тим каменем, який затягне

Рис. 17. «Сталінський конвеєр».
23 травня 1942 р. «Голос Охтирщини»

англо-саксів у безвихід». Символічним є зображення у «Сумському віснику» за 28 жовтня 1942 р., де британський солдат стоїть на кладці (переправі), тримаючи в руках величезну кам'яну брилу (другий фронт), яка з легкістю потягне його на дно водоймища [75, с. 3]. За таких обставин цілком передбачуваним є подив «батьки Сталіна» з карикатури «Перейшли до наступу» у «Сумському віснику» за 25 вересня 1942 р., коли до нього долітає радіоповідомлення про наступ німців: «Що? Наці?! А не англійці, як обіцяно?!» [76, с. 2].

Успіхи та невдачі на Східному фронті суттєво залежали від своєчасної допомоги союзників, яку ті надавали за програмою ленд-лізу. За її умовами в СРСР надхо-

Рис. 18. «Англійська вдача» (мал. Мик. Гладкого).
2 липня 1942 р. «Голос Охтирщини»

дили боєприпаси, техніка, продовольство, стратегічна сировина, зокрема нафтопродукти. Окупаційна преса намагалася мінімізувати об'єми такої допомоги, переконувала у нещирості її надання, спроможності німецького флоту потопити будь-що і будь-де. У карикатурі «Тоннаж на словах», що з'явилася на шпальтах «Сумського вісника», «Голосу Охтирщини», «Відродження» у вересні – жовтні 1942 р. та червні 1943 р., Сталін, сумно споглядаючи затонулі кораблі, промовляв: «Шкода, що товариш Франклін так далеко! А то б я його щиро привітав почесним салютом... у люхах ГПУ» (рис. 14) [77, с. 3; 78, с. 2; 79, с. 1]. «Велику валку кораблів» очікував червоноармієць з малюнку «Даремно очікуваний» в газеті «Відродження» за 4 грудня 1942 р., натомість в Ар-

Рис. 20. «Друзі біля ліжка хворого Сталіна». 14 жовтня 1942 р. «Сумський вісник»

Рис. 21. 3 жовтня 1942 р. «Последние известия»

мецьких ножів-багнетів у карикатурі «Запізно Сталін переконався!» («Відродження», 29 червня 1943 р.) [92, с. 1], він відрами і без перестану кидає на фронт «гарматне м'ясо» у малюнку «Сталінський конвеєр» («Голос Охтирщини», 23 травня 1942 р., рис. 17) [93, с. 2], радянські гармати вже після першого пострілу направляють дула в свій бік, як на зображенні «Пізно схаменуся» («Голос Охтирщини», 16 жовтня 1942 р.) [94, с. 2].

Стан справ у союзників не кращий. «Меч Німеччини та лікторська сокира Італії розбивають британські північно-африканські фортеці», – проголошувало зображення на шпальтах «Сумського вісника» за 16 серпня 1942 р. [83, с. 1]. В. Черчилль волає з пароплава з символічною назвою «Pirat» та шестикутною зіркою на трубі, про те, що з нього здирають ще одну шкуру. Він намагається серпом з молотом упіймати шкуру слона, на якій пропливає чоловік з індійською зовнішністю («Сумський вісник», 1 липня 1942 р.) [95, с. 2]. У Східній Азії починає господарювати Японія, якій достатньо одного удару чобота, щоб зіштовхнути вниз лідерів Англії та США, зауважувалося в карикатурі «Японія стала до очищення Східної Азії від англійських і американських імперіалістів» («Сумський вісник» за 3 травня 1942 р.) [96, с. 2].

Болючим для англійців був вияв слабкості перед своїми колоніями, що могло спровокувати розпад Британської імперії. В карикатурі «Побитий у Східній Азії англійський вояк» («Відродження», 28 квітня 1942 р.; «Сумський вісник», 7 серпня 1942 р.), до речі, солдат зображений в одному чоботі, з перебинтованою головою та у порваній формі, В. Черчиллю приписують наступні слова: «Бійся Бога, уважай, щоб тебе не побачили в такому стані слуги, бо вони загублять всяку пошану до нас!» [97, с. 1; 98, с. 2]. До слова, з прочинених дверей на цю картину споглядали ті самі «слуги» – африканець, індієць та жінка. Виступ спітнілого генерала по радіо з доповіддю про успіхи англійців ставав своєрідним сигналом до відступу в малюнку «Акуратність по-англійськи» («Сумський вісник» та «Голос Охтирщини» за 5 та 27 серпня 1942 р.) [99, с. 2; 100, с. 4]. Сміливість британців, стверджувала карикатура «Англійська вдача» (рис. 18) у часописі «Голос Охтирщини» за 2 липня 1942 р., обмежувалася бомбардуванням мирних міст, натомість з поля бою вони тікали, кидаючи «рушниці та гармати» [101, с. 2].

Висміювала окупаційна преса й надмірну довірливість солдат, для яких слова командира виявлялися переконливішими за власні очі. У карикатурі «Повітряний бій на Сході» («Відродження», 6 квітня 1943 р.) два червоноармійці спостерігали як падають один за одним радянські літаки. Перший зауважував: «Уже знову три наших літаки збито!», на що другий відповідав: «Ти брешеш! Комісар сказав, це так роблять наші пілоти, щоб заманити німецькі літаки на землю...» [102, с. 1]. Радянські солдати широкими рядами вирушали на заклик «Сунемо на Харків!» у малюнку «Не так сталося, як гадалося» на шпальтах «Голосу Охтирщини» за 14 червня 1942 р., звідки поверталися колонами військовополонених у супроводі німецьких солдат (рис.19) [103, с. 2].

Поразкам завжди знаходили пояснення чи виправдання. Провину покладали на т. зв. «жертвовного козла». Ним міг стати перший-ліпший комісар, який, за словами карикатурного Сталіна, «навіть погоди не зумів у Криму змінити». Зображення подібного змісту так і називаються – «Батюшка» Сталін теж шукає жер-

товних козлів», «Батюшка» Сталін теж шукає «козлов отпущенія», а надрукували їх газети «Голос Охтирщини» і «Сумський вісник» у номерах за 4 та 9 жовтня 1942 р. [104, с. 2; 105, с. 2]. Покинули керівника СРСР навіть сили природи. «Товариш Мороз! Ви ж легендарний російський маршал! Ви ж розбили Наполеона! Ну що вам варто, що вам потрібно, щоб так само розбити Гітлера?», – звертався маршал Сталін у малюнку «Два маршали» («Голос Охтирщини», 19 квітня 1942 р. [106, с. 3]). За таких обставин, підкреслювали пропагандисти на сторінках газети «Голос Охтирщини» від 11 червня 1942 р., краще було мовчати, на що натякає карикатура «Огляд фронту». В ній Й.В. Сталін звертається до заступника наркома іноземних справ СРСР М.М. Литвинова: «Бери собі за приклад Молотова, що там позаду. Він на голову менший за тебе і не промовляє ні слова», і не дивно, адже той втопився [107, с. 2].

Ряд газетних карикатур присвячено боям за Сталінград. Ситуація на фронті подавалася в них, зрозуміло, не на користь Радянського Союзу. «Сумський вісник» від 14 жовтня 1942 р. надрукував малюнок «Друзі біля ліжка хворого Сталіна», у підтекстовці до якого В. Черчилль заявляв: «Становище безнадійне, температура росте й добралася до самого Сталінгадуса» (рис. 20) [108, с. 2]. Цілу шпальту «Последних известий» за 3 жовтня 1942 р. віддано зображенню керівника СРСР, який отримував болючий удар по нозі древком прапора Третього Рейху біля Сталінграда. У пояснювальному тексті наголошувалося, що загибель радянських солдатів вигідна євреям, більшовикам, Англії та США, які «не можуть та не бажають допомагати Радянському Союзу» (рис. 21) [109, с. 2]. Сталін вимушений відступити за Волгу, натякала карикатура «Тяжке визнання» в газеті «Новий час» за 15 листопада 1942 р. Тут босоногий Вождь у будьонівці та з палицею, яку вінчають серп а молот, сумно поглядав на згарище міста, а десь вдалині виднілася спина Черчилля на острівці з назвою «England». «Хотів бути першим європейцем у світі... – читаємо під малюнком. – А тепер перекочую за Волгу і роблюсь сомітнім азіятом...» [110, с. 2]. Сталін у розпачі наспівував своїм союзникам мотив пісні «Волга, Волга» в малюнку «Траурна пісня злочинців війни» в газеті «Відродження» за 22 січня 1943 р. [111, с. 2]; споглядав на поле, усіяне могилами червоноармійців, промовляючи: «...І знов нічого...!», на що отримував відповідь: «Так ти це нічим називаєш?!!» (карікатура «Проти-наступ» у газеті «Голос Охтирщини» від 27 травня 1943 р.) [112, с. 2].

Ще три віднайдені на сторінках часописів зображення складно віднести до однієї з названих вище груп. Вони є самодостатніми та стосуються інших проблематик світової політики. Так, в малюнку «Палестина задумує формувати жидівську армію» («Сумський вісник», 7 червня 1942 р.) висміювалося бажання євреїв створити власні збройні сили. Одягнувши військову форму, батько заспокоював сина: «Не плач, Іцику, Татоль буде битись тільки там, де не дуже стрілятимуть!» (рис. 22) [113, с. 2]. «Малюнок з життя лондонської вулиці» з «Сумського вісни-

**Палестина задумує формувати жидівську армію.
Одик жид синові: не плач, Іцику, Татоль буде битись тільки там, де не дуже стрілятимуть!**

Рис. 22. «Палестина задумує формувати жидівську армію». 7 червня 1942 р. «Сумський вісник»

ка» за 5 серпня 1942 р. розповідав про небажання членів уряду купувати у вуличних продавців рожеві окуляри. Таке їхнє рішення з гумором пояснювалося: «Ах, вибачте, розуміється, Вам вони не потрібні, бо ви сліпі...» [99, с. 3]. А ось газета «Відродження» в номері за 24 серпня 1943 р. звернулася до питання протидії партизанам. У карикатурі-агітці «Бандитські балачки» між трьома чоловіками відбувається наступна розмова:

«Хома: О, любий Боже! І коли ж, нарешті, пройде це бандитське лихо?

Шептунівський: Будь спокійний! Хіба Тобі шкода, коли партизани нападають на німців?

Правденко: Облиш жарти! Чи мав же Ти користь від бандитів? Бандити руйнують та знищують народне добро» [114, с.1].

Цей нехитрий діалог підсумовував цілком однозначний заклик: «Допомагай німцям знищувати бандитів! Повідомляй про сховища бандитів! Тоді зможеш Ти спокійно працювати і жити». Перед нами своєрідний приклад завуальованої агітаційно-просвітницької роботи, де читачам пояснювали хто такі партизани, що вони несуть з собою та як забезпечити спокій та мир у родинях.

Отже, політична карикатура існує у двох вимірах: мистецькому – являє собою певний художній витвір та пропагандистському – інструмент формування певних настроїв, мобілізації окремих соціальних груп, стимулювання адресатів до певних дій. Кращі зразки карикатурної продукції мають властивість впливати на широкі верстви населення і різні вікові групи. Вони доступніші до розуміння, не потребують глибоких знань. Яскраві образи, кумедні зображення, влучні вислови-пояснення закладають міцні ідеологічні установки, ціннісні орієнтири, програмуєть моделі поведінки. Окупаційна преса, зокрема на Сумщині, активно використовувала подібні зображення. Ними читачів інформували про основні перипетії на фронтах, переконували у непереможності німецької зброї, викривали злочинну природу більшовизму, доводили неспроможність союзників поступитися власними амбіціями заради спільної мети. Дана тема навряд чи може вважатися вичерпаною і потребує подальших досліджень.

ПОСИЛАННЯ

1. Чайковський І. Українські періодичні видання за німецької окупації, 1941–1944 / І. Чайковський // Гомін України – Література і мистецтво. – 1966. – Ч. 7. – 16 липня.
2. Івлєв І.О. Контрпропаганда підпільників і партизанів на окупованій радянській території (1941–1944 рр.) / І.О. Івлєв, А.Ф. Юденков // Український історичний журнал. – 1985. – № 6. – С. 41–48.
3. Черняков Б.І. Періодична преса на окупованій території України / Б.І. Черняков // Наукові записки Інституту журналістики. – 2005. – Т. 18. – С. 131–158.
4. Сегеда С.П. Радянська військова преса на території України в роки Другої світової війни / С.П. Сегеда // Гілея: науковий вісник. – К., 2011. – Вип. 44 (2). – С. 156–162.
5. Смірнова В.І. Колекція підпільно-партизанської преси України 1941–1944 рр. / В.І. Смірнова // Архіви України. – 2010. – № 5. – С. 118–133.
6. Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.) / О.О. Федотова. – К.: Парлам. вид-во, 2009. – 350 с.
7. Романенко Т.В. Радянська преса в Українській РСР на початку Другої світової війни та в роки нацистської окупації (1939 – перша половина 1943 рр.) / Т.В. Романенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2013. – № 1 (2). – С. 133–143.
8. Гандрабура Н.Я. Україномовна окупаційна преса як джерело з історії нацистської експлуатації населення України (1941–1944 рр.) / Н.Я. Гандрабура // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 338–342.
9. Михайлюк М.В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.В. Михайлюк. – К., 2006. – 20 с.
10. Титаренко Д.М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Д.М. Титаренко. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
11. Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату України: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.) / Б. Черняков // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України]. – 2006. – Вип. 31. – С. 51–68.
12. Яременко В.М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В.М. Яременко. – Київ, 2008. – 19 с.
13. Артемова Е.А. Карикатура як жанр політичного дискурсу: дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.19 / Е.А. Артемова. – Волгоград, 2002. – 237 с.
14. Яковлев Д.Е. Карикатура как образ жизни / Д.Е. Яковлев // Декоративное искусство. – 2005. – № 1. – С. 35–37.
15. Шупак І.Я. Нацистська антисемітська пропаганда серед місцевого населення України / І.Я. Шупак // Проблеми історії Голокосту. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 3. – С. 147–175.
16. Маєвський О. Політичні плакат і карикатура як засоби ідеологічної боротьби в Україні 1939–1945 рр. / Маєвський О. – К., 2018. – 268 с.
17. Воронина О.А. Анализ карикатуры как вида креолизованного текста / О.А. Воронина // Вестник Центра международного образования Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова. – 2010. – № 2: Лингвистика. – С. 11–15.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
19. Відродження (Ромни). – 1943. – 27 серпня.
20. Останні вісті. – 1942. – вересень. – № 18.
21. Останні вісті. – 1942. – жовтень. – № 23.
22. Голос Охтирщини. – 1942. – 3 вересня.
23. Голос Охтирщини. – 1942. – 14 травня.
24. Голос Охтирщини. – 1943. – 6 серпня.
25. Сумський вісник. – 1942. – 21 червня.
26. Сумський вісник. – 1943. – 20 червня.
27. Відродження (Ромни). – 1943. – 31 серпня.
28. Сумський вісник. – 1942. – 22 липня.
29. Сумський вісник. – 1942. – 26 липня.
30. Голос Охтирщини. – 1942. – 9 серпня.
31. Новий час (Шостка). – 1942. – 1 листопада.
32. Відродження (Ромни). – 1943. – 8 січня.
33. Сумський вісник. – 1943. – 3 січня.
34. Відродження (Ромни). – 1943. – 15 січня.
35. Сумський вісник. – 1942. – 10 травня.
36. Сумський вісник. – 1942. – 3 червня.
37. Сумський вісник. – 1943. – 10 січня.
38. Голос Охтирщини. – 1942. – 7 жовтня.
39. Новий час (Шостка). – 1942. – 8 листопада.
40. Відродження (Ромни). – 1942. – 10 листопада.
41. Сумський вісник. – 1942. – 15 листопада.
42. Голос Охтирщини. – 1942. – 2 жовтня.
43. Сумський вісник. – 1942. – 24 липня.
44. Голос Охтирщини. – 1942. – 16 квітня.
45. Сумський вісник. – 1942. – 29 квітня.
46. Голос Охтирщини. – 1942. – 13 серпня.
47. Сумський вісник. – 1943. – 22 серпня.
48. Голос Охтирщини. – 1943. – 30 травня.
49. Відродження (Ромни). – 1942. – 23 грудня.
50. Новий час (Шостка). – 1942. – 13 вересня.
51. Сумський вісник. – 1942. – 1 травня.
52. Сумський вісник. – 1943. – 18 червня.
53. Сумський вісник. – 1942. – 15 липня.
54. Голос Охтирщини. – 1942. – 2 серпня.
55. Відродження (Ромни). – 1942. – 7 листопада.
56. Новий час (Шостка). – 1942. – 20 вересня.
57. Последние известия (Шостка). – 1942. – 1 жовтня.
58. Новий час (Шостка). – 1942. – 27 вересня.
59. Відродження (Ромни). – 1942. – 21 серпня.
60. Сумський вісник. – 1942. – 6 вересня.
61. Сумський вісник. – 1942. – 13 травня.
62. Визволення (Конотоп). – 1942. – 22 листопада.
63. Голос Охтирщини. – 1942. – 21 червня.
64. Сумський вісник. – 1943. – 8 січня.
65. Сумський вісник. – 1942. – 19 червня.
66. Сумський вісник. – 1942. – 21 серпня.
67. Голос Охтирщини. – 1943. – 2 червня.
68. Сумський вісник. – 1942. – 27 вересня.
69. Визволення (Конотоп). – 1942. – 19 липня.
70. Сумський вісник. – 1942. – 29 липня.
71. Новий час (Шостка). – 1942. – 13 грудня.
72. Відродження (Ромни). – 1942. – 15 грудня.
73. Сумський вісник. – 1943. – 13 січня.
74. Сумський вісник. – 1942. – 18 листопада.
75. Сумський вісник. – 1942. – 28 жовтня.
76. Сумський вісник. – 1942. – 25 вересня.
77. Голос Охтирщини. – 1942. – 27 вересня.
78. Сумський вісник. – 1942. – 23 жовтня.

79. Відродження (Ромни). – 1943. – 4 червня.
 80. Відродження (Ромни). – 1942. – 4 грудня.
 81. Відродження (Ромни). – 1943. – 26 січня.
 82. Сумський вісник. – 1942. – 12 червня.
 83. Сумський вісник. – 1942. – 16 серпня.
 84. Новий час (Шостка). – 1942. – 11 жовтня.
 85. Сумський вісник. – 1943. – 6 січня.
 86. Новий час (Шостка). – 1943. – 10 січня.
 87. Сумський вісник. – 1942. – 12 липня.
 88. Відродження (Ромни). – 1943. – 7 травня.
 89. Голос Охтирщини. – 1943. – 30 червня
 90. Голос Охтирщини. – 1943. – 1 серпня
 91. Сумський вісник. – 1943. – 15 серпня.
 92. Відродження (Ромни). – 1943. – 29 червня.
 93. Голос Охтирщини. – 1943. – 23 травня.
 94. Голос Охтирщини. – 1942. – 16 жовтня.
 95. Сумський вісник. – 1942. – 1 липня.
 96. Сумський вісник. – 1942. – 3 травня.
 97. Відродження (Ромни). – 1942. – 28 квітня.
 98. Сумський вісник. – 1942. – 7 серпня.
 99. Сумський вісник. – 1942. – 5 серпня.
 100. Голос Охтирщини. – 1942. – 27 серпня.
 101. Голос Охтирщини. – 1942. – 2 липня.
 102. Відродження (Ромни). – 1943. – 6 квітня.
 103. Голос Охтирщини. – 1942. – 14 червня.
 104. Голос Охтирщини. – 1942. – 4 жовтня.
 105. Сумський вісник. – 1942. – 9 жовтня.
 106. Голос Охтирщини. – 1942. – 19 квітня.
 107. Голос Охтирщини. – 1942. – 11 червня.
 108. Сумський вісник. – 1942. – 14 жовтня.
 109. Последние известия (Шостка). – 1942. – 3 жовтня.
 110. Новий час (Шостка). – 1942. – 15 листопада.
 111. Відродження (Ромни). – 1943. – 22 січня.
 112. Голос Охтирщини. – 1943. – 27 травня.
 113. Сумський вісник. – 1942. – 7 червня.
 114. Відродження (Ромни). – 1943. – 24 серпня.

Горох Н.В. Политическая карикатура на страницах оккупационной прессы: Сумская область (1941–1943 гг.)

Стаття посвящена вьясненню роли и места политической карикатуры в формировании информационного пространства на территории Сумской области в годы Второй мировой войны. Анализ визуальных образов, размещенных на страницах оккупационной прессы, способствует раскрытию концепции идеологических манипуляций нацистского режима, позволяет оценить их влияние на процесс формирования архетипов восприятия как на население оккупированной Украины, так и на современников.

Ключевые слова: политическая карикатура, оккупационная пресса, Сумская область.

Horoh M.V. The political caricature on the pages of the occupational press: Sums'ka oblast' (1941–1943)

The article is devoted to the clarification of the political caricature's role and position in the forming of the informational space on the Sums'ka oblast' territory during World War II. The analysis of the visual images on the pages of the occupational press helps to reveal the concept of ideological manipulations of the Nazi regime. It also helps to evaluate their influence on the forming of the perception archetypes of both people of occupied Ukraine and people who live nowadays.

Key words: political caricature, occupation press, Sumy region.

11.02.2019 р.

УДК 94(477.51–25)«19»

В.А. Казимір

**МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ
ПРО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ
ДУБРОВСЬКОГО В УКРАЇНІ**

Стаття присвячена особливостям висвітлення життя та діяльності репресованого українського історика та громадського діяча В. Дубровського (1897–1966) в його мемуарах та мемуарах сучасників. Зроблено спробу систематизувати та схарактеризувати опубліковані науковцем мемуари.

Ключові слова: В. Дубровський, мемуари, Україна, Чернігів.

В останні десятиліття в українській історіографії намітилася тенденція не лише описувати життя та діяльність історичної особистості, але й репрезентувати постать у просторово-часовому вимірі, використовуючи мемуари та характеристики сучасників.

Уродженець Чернігова Василь Васильович Дубровський (1897–1966) – історик, педагог, архівіст, музеєзнавець, краєзнавець, сходознавець, який жив та плідно працював в Україні, але, пройшовши крізь жорна політичних репресій, у 1943 р. емігрував, остаточно оселившись у США. В. Дубровський уособлював покоління творців «червоного Ренесансу», які стали жертвами політичних репресій, але, навіть розчарувавшись у радянській системі за її підступність, переживши репресії 1930-х рр., витримавши окупаційні негаразди та вимушено емігрувавши, жив із Україною в серці до останнього подиху. Він власним прикладом мотивував родину та нащадків спілкуватися українською.

Відтак, метою даної розвідки є систематизація й типологізація знайдених мемуарів, що стосуються життя та діяльності В. Дубровського в Україні, й визначення інформативності його власних спогадів.

Значимість мемуарної спадщини В. Дубровського відзначали Л. Биковський [1 с. 92], Г. Курас [2, с. 144; 3, с. 145], О. Коваленко [2; 4, с. 106], В. Ткаченко [5, с. 132–134], які займалися упорядкуванням біографії вченого, розглядали його постать у контексті розвитку краєзнавчого руху та оприлюднили кілька мемуарних студій науковця. І. Матяш розглядала доробок В. Дубровського в галузі архівознавства [6, с. 122–130], М. Дмитрієнко та О. Ясь – його внесок в охорону пам'яток культури в Україні [7, с. 368]. У 2018 р. вийшла друком монографія В. Казимір «Правда і добра воля переможуть. Життя та діяльність Василя Дубровського в Україні (1897–1943)», у якій оприлюднено окремі мемуари В. Дубровського, що стосувалися його перебування в Україні [8]. Водночас створений В. Дубровським цикл спогадів, які належать до краєвих зразків вітчизняної мемуаристики ХХ ст., ще й досі не був систематизований та введений до наукового обігу повністю, оскільки оприлюднений фрагментарно й на сторінках важкодоступних для сучасного дослідника періодичних видань української еміграції.

Модерна історіографія вимагає від дослідників не